

UDK: 574.38

XORAZM MILLIY TABIAT BOG'I HAYVONOT DUNYOSI.

**Rajabov Zakir Pulatovich¹, Atajanov Atanazar Xudayberganovich², Qlichev
Atabek Qadamovich³, Matyoqubov Maksudbek Atanazarovich⁴
(PhD), katta ilmiy xodim, ORCID ID0000-0003-1354-5539¹**

*Xorazm milliy tabiat bog'ining direktori²,
Xorazm milliy tabiat bog'i direktorining Ilmiy ishlar bo'yicha o'rinbosari³, Xorazm
milliy tabiat bog'i ilmiy xodimi⁴*
xorazmmilliybog@mail.ru

Xorazm vohasi Amudaryoning qadimgi delta tuzilmalarida janubi-g'arbda Qoraqum qumli cho'llari va shimoli-sharqda Qizilqum cho'llari oralig'ida joylashgan. Xorazm vohasining geografik sharoiti unumdor tuproqlari, o'simliklari, qulay gidrogeologik sharoiti va iqlimi bilan atrofdagi taqir cho'llardan keskin farq qiladi. Xorazm vohasi cho'l zonasida, Amudaryoning quyi oqimida, uning allyuvial-delta tekisliklarida joylashgan.

Cho'l zonasining iqlim sharoiti zonal xarakterga ega. Shuning uchun Xorazm vohasi iqlimi zonal va provinsiya iqlim hosil qiluvchi sharoitlarni aks ettiradi. Zonal iqlim hosil qiluvchi omillarga quyidagilar kiradi: Xorazm vohasining materikning markaziy qismidagi geografik joylashuvi, Atlantika okeanidan uzoqligi va o'tkir kontinental va quruq iqlimi bo'lgan subtropik zonada joylashganligi, o'ziga xos issiq va issiq havosi bor. Quruq yoz davri, bahorda maksimal yog'ingarchilik. Cho'l iqlimining bu zonal foni paleogeografik tahlil shuni ko'rsatadiki, uchlamchi davrda yaratilgan. Amudaryoning quyi oqimi cho'l zonasini ikki qismga: Qoraqum va Qizilqumga ajratadi va O'rta Osiyo cho'llari tarkibidagi zonal hudud hisoblanadi. Shuning uchun iqlim hosil qiluvchi omillar va jarayonlarni baholashda zonallik hodisalarini bir butun sifatida hisobga olish kerak. Xorazm vohasiga Qoraqum va Qizilqum cho'llari atrofidagi qumli landshaftlarning iqlim sharoiti katta ta'sir ko'rsatadi. Shuning uchun vohaning qumli tizma tuzilmalariga tutashgan chekkalari Amudaryo yaqinida joylashgan markaziy rayonlarga qaraganda yomonroq sharoitga ega.

Xorazm vohasi o'simliklari relyefi va tuproq qoplamining xususiyatlariga ko'ra ancha keskin farqlanadi. Qadimgi sug'oriladigan erlar (vohaning g'arbiy qismi) va ekin

**«EKOLOGIYA VA ATROF MUHIT MUHOFAZASI
MUAMMOLARI VA ULARNING INNOVATSION YECHIMLARI»
mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya**

erlari (vohaning sharqiy qismi) o'simlik landshaftlari bilan ayniqsa yaqqol ajralib turadi. Delta tekisligi sathidan ko'tarilgan balandliklar, shuningdek, qumli hududlar o'ziga xos o'simliklari bilan ajralib turadi.

Xorazm vohasining o'simlik qoplami, birinchi navbatda, murakkab va yamoqli. Nisbatan kichik fazoviy maydonlarda bir-birining o'rnini bosuvchi turli guruhlarning kombinatsiyasi kuzatiladi. Bu holat bir qancha sabablarga bog'liq: er osti suvlarining chuqurligi, tuproq sho'rlanishi, ekilgan ekinlar va boshqalar.

Turlari bo'yicha (vohaning madaniy florasini hisobga olmagan holda 200 dan ortiq o'simlik turlarini aniqlash mumkin) vohaning o'simlik guruhlari nisbatan bir xil bo'lib, faqat ko'plik darajasi bilan farqlanadi. Oqbo'sh, yantoq, cherkez, qamish kabi o'simliklar barcha xarakterli o'simlik guruhlari uchun umumiydir. Xorazm vohasining o'simlik dunyosi umuman kambag'al hisoblangan. Xorazm vohasining o'simlik qoplami turli tuproq va gidrogeologik sharoitlarda hosil bo'lgan assotsiatsiyalardan iborat. O'rta Osiyo hududi uchun ishlab chiqilgan E.P.Korovin (1961) tasnifiga ko'ra o'simliklarni tasniflash uchun quyidagi taksonomik birliklar qabul qilingan: tip, shakllanish va assotsiatsiya.

Xorazm vohasi hududida 3 ta tip, 15 ta shakllanish va 35 ta assotsiatsiya aniqlangan bo'lib, ularning har biri o'ziga xos o'simliklarning yashash muhiti bilan bog'liq. Vohaning o'simlik jamoalari to'qay, sho'r va psammofil o'simlik turlariga mansub.

Xorazm vohasi hududi quyi Amudaryo zoogeografik hududiga kiradi. Insoniyatning ming yillik xo'jalik faoliyati natijasida vohaning faunasi butunlay o'zgargan. Sug'oriladigan madaniy landshaftga xos bo'lgan yangi kompozitsion fauna turi shakllandi. Madaniy landshaft faunasi o'zining ekologiyasi bilan qo'shni Qoraqum va Qizilqum cho'llaridan keskin farq qiladi, bu turli xil tabiiy sharoitlarning uyg'unligi bilan bog'liq.

O'zbekiston Respublikasining "Muhofaza etiladigan tabiiy hududlar to'g'risida"gi Qonuniga muvofiq, shuningdek, Amudaryo deltasida tabiiy to'qay resurslarini muhofaza qilish, ularni qayta tiklash hamda Xorazm viloyatidagi cho'l ekotizimlarini saqlash va viloyatda ekoturizmni yanada rivojlantirish maqsadida Vazirlar Mahkamasi 2019 yil 14 dekabrda qabul qilingan qarori bilan viloyatining Urganch, Xonqa, Xiva, Yangibozor va Hazorasp (Tuproqqal'a) tumanlari hududlarida davlat tabiatni muhofaza qilish muassasasi shaklida umumiy maydoni 21687,5 gektar bo'lgan Xorazm

**«EKOLOGIYA VA ATROF MUHIT MUHOFAZASI
MUAMMOLARI VA ULARNING INNOVATSION YECHIMLARI»
mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya**

milliy tabiat bog'ini tashkil etilishi Xorazm viloyati flora va faunasining yaxshilanishiga olib keldi.

Hayvonot dunyosi voha ichidagi yashash joyining tabiatiga ko'ra to'qay o'rmonlari, madaniy sug'oriladigan zonalar, qumloq erlar, qadimgi sug'oriladigan zonalar, ko'l va suv havzalarida tarqalgan. Xorazm milliy tabiat bog'i hududlarida Hayvonlardan yovvoyi cho'chqa, morxo'r, buxoro bug'si, bo'ri, tulki, turkiston silovsini, bo'rsiq, shalpangquloq tipratikan, uzunquloq ko'rshapalak, qum quyon, oddiy dala sichqon, uy sichqoni, ko'rsichqon, olako'zan kabi sutemizuvchi hayvonlar, burgut, cho'l burguti, qora va oq laylak, kaklik, tasqara, sariq chumchuq, qirgiy, qora kalxat, kichik burgut, oq boshli qumoy, jig'altoy, chuldiroq, ukki, oddiy boyqush, yapaloqqush, musicha, ko'k kaptar, g'urrak, oddiy kakku, ko'kqarg'a, oq bag'ir uzunqanot, to'rg'ay, dasht to'rg'ayi, qoyaqaldirg'ochi, qishloq qaldirg'ochi, zarg'aldok, soch chug'urchuk, mayna, hakka, qora qarg'a, gungqarg'a, slavka, quzg'un, zag'cha, qizil quyruq, turkiston dala chumchug'i, uzunquyruq pashshaxo'r, janub bulbuli, ola karg'a kabi qushlar, sudralib yuruvchilardan o'rta osiyo toshbaqasi, turkiston gekkoni, silliq gekkon, turkiston agamasi, dasht agamasi, sariq ilon, ko'r ilon, suv ilon, naqshdor chipor ilon, ko'ndalang yo'lli chipor ilon, oddiy sor, oq sor, sariq sor, ilonxo'rburgut, cho'lburguti(gajir), dashtkattaburguti, qironqora, burgut, oqdumliburgut, uzundumburgut, tasqara, oqboshqumoy, itolg'I, lochin,jig'oltoy kabi qushlar, toshbaqa, kaptarlari, qoyalari, chumchuqlari va qirg'ovullarning tarqalishi xarakterlidir.

2020-2024 yillarda olib borilgan tadqiqotlar havonot dunyosi monito'ringida muqaddam kamayib ketayotgan hayvon turi aniqlandi. O'tgan yillar davomida Amudaryo katta va kichik soxtakurakburunlari, oddiy usach, vishildok oqqush va boshqa hayvonot turlari ko'paymoqda. Hududa baliqlardan amudaryo kichik va katta soxtakurak burunlari, turkiston mo'ylovkori, orol mo'ylovkori, turkiston laqqachasi, orol tikanagi (shipovka)lar "Qizil kitob"ga kiritilgan baliqlarni uchrtishimiz mumkin. Qushlardan saqaqush, qora buzov, kichik va sariq oqqo'ton, turkiston oq va qora laylagi, turnalarning hamma turi, marmar churrak, oqbosh o'rdak, oq peshonali kichik g'oz, suv qiyg'iri. Burgut va burgutsimonlarning barchasi. Lochin, qorabosh baliqchi qushlar yil davomi yashab qoganini ko'rishimiz mumkin Kaptarsimonlardan qora kaptar. Hayvonlardan qorakuloq, buxoro xonguli "Qizil kitob" ga kiritilgan.

**«EKOLOGIYA VA ATROF MUHIT MUHOFAZASI
MUAMMOLARI VA ULARNING INNOVATSION YECHIMLARI»
mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya**

Hududimizda umurtqali hayvonlar 248 turi uchraydi, shundan 53 tur O'zbekiston Respublikasi "Qizil kitob"ga kiritilgan. Mazkur noyob turlaridan Buxoro bug'usi, muhim ahamiyatga ega bo'lgan hayvonlar hisoblanadi. Bundan tashqari silovsin, oq boshli qumoy, burgut, qora laylak, itolg'i, ilonxo'r burgut, kichik burgut, bo'z echkamar, amudaryo katta soxtakurakburuni, amudaryo kichik soxtakurakburuni uchratish mumkin. Amudaryo kichik soxtakurakburun baliqlari kamayib ketgani davriy yoki ba'zi yillari uchrab turishi qayd etilgan. 2024 yilgi monitoring davrida ushbu baliq turi uchramadi, bundan ushbu tur juda kamayib yo'qolib borayotganlaini, saqlab qolish boyich ilmiy ishlarni kuchaytirish kerakligini bildiradi. Xorazm Ma'mun akademiyasi, Xorazm milliy tabiat bog'i, Moskva zooparki ilmiy xodimlari bilan birgalikda Amudaryo katta va kichik soxtakurakburunlarini saqlab qolish bo'yicha memorandum tuzilib ilmiy loyihalar amalga oshirilmoqda. 2024 yilda hududimizda uchib o'tuvchi qushlardan Pushti saqoqush, qoralaylak, vishildoq oqqush va qiyqirdoq oqqush muntazam uchratish mumkin bo'ldi.

1 -rasm

**«EKOLOGIYA VA ATROF MUHIT MUHOFAZASI
MUAMMOLARI VA ULARNING INNOVATSION YECHIMLARI»
mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya**

2024 yil yakunida o'tkazilgan monitoringda umurtqali hayvonlar hayvonot dunyosi ro'yxatiga 35 tur sut emizuvchilar, 155 tur qushlar, 26 tur sudralib yuruvchilar, 1 tur suvda va quruqlikda yashovchi, 30 tur baliqlar sinfiga mansub bo'lgan hayvonlar kiritilgan.

Hayvonot dunyosiga oid ma'lumotlar 2024 yil davomida ilmiy xodimlar tomonidan olib borilgan tadqiqotlar hamda milliy bog' inspektorlarining kuzatishlari asosida to'plandi. Quyidagi jadvallarda kuzatishlar natijasida to'plangan ma'lumotlar keltirilgan.

1 - jadval

N	Sistematik Guruhlar	Turlar soni Uzbekiston respublikasida	XMTB	%	Shundan Qizil kitobda Uzbekiston respublikasida	XMTB	%
1	Baliqlar	76	30	40	18	10	55
2	Сувдв ва куруқликда яшовчилар	3	1	66	3	1	30
3	Судралиб юрувчилар	65	27	42	21	6	30
4	Қушлар	460	155	58	52	26	50
5	Сут эмизувчилар	107	35	33	30	10	33
6	Жами умуртқали хайвонлар	107	248	51	124	53	43
7	Умуртқасизлар	15000	Ўрганил маган		67	16	24

**«EKOLOGIYA VA ATROF MUHIT MUHOFAZASI
MUAMMOLARI VA ULARNING INNOVATSION YECHIMLARI»
mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya**

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati :

1. Xorazm milliy tabiat bog'i ilmiy hodimlari tomonidan olib borilgan monitoring natijalari.
2. Mardonova L., Xurramov F. //O'zbekiston Respublikasida umurtqali xayvonlarning davlat hisobi va monitoringini yuritish bo'yicha uslubiy qo'llanma. /Toshkent MATRIX nashriyoti, 2021 y
3. Niyozov D.S., G'afforov X.F.,// Baliqlarning oziqlanishi // Toshkent 2012 y
4. U.X.Qodirov, O.S.Abduraimov.//O'zbekiston florasining kamyob va yo'qolib ketayotgan o'simlik turlarining aniqlagichi ./ Toshkent : «MATRIX» NASHRIYoTI, 2021 yil
5. R. Egamberdiev, Sh.Qodirov, S.Davletov. // Quyi Amudaryo Ekologiyasi / Xorazm Ma'mun akademiyasi 2013 y
6. Xorazm milliy tabiat bog'ipasporti 2023 yil
7. Xorazm milliy tabiat bog'i tabiat monitoringini yuritish kitoblari va ilmiy hisobotlari (oxirgi 5 yillik)
8. Абдуназаров Б.Б., Вашетко Э.В. ва бошқ. Редкие и исчезающие виды животных Узбекистана. Информ. Бюллетен. Ташкент. Чинор ЭНК. 1996.